

**CIVIC
CHAMPIONS**

Κατανοώντας τον χώρο των πολιτών στην Νότια Ευρώπη

Τάσεις και προκλήσεις για τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και των υπερασπιστών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Βουλγαρία, Κύπρος, Ελλάδα και Ιταλία

Περιφερειακή επισκόπηση

Κατά την τελευταία δεκαετία, ο χώρος των πολιτών στη Νότια Ευρώπη έχει υποστεί βαθύτατους μετασχηματισμούς, επηρεασμένος από πολιτικές αλλαγές, οικονομικές κρίσεις και εξελισσόμενες κοινωνικές συμπεριφορές. Οι αναλύσεις από τη Βουλγαρία, την Κύπρο, την Ελλάδα και την Ιταλία δείχνουν κοινές τάσεις και ξεχωριστές εθνικές προκλήσεις που επηρεάζουν τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών (ΟΚΠ). Αυτές περιλαμβάνουν ρυθμιστικούς περιορισμούς, οικονομική αστάθεια και πολωμένο δημόσιο διάλογο, οι οποίοι επηρεάζουν την ικανότητα των ΟΚΠ να λειτουργούν αποτελεσματικά και να αλληλεπιδρούν με το κοινό.

Βασικοί Προκλήσεις

Νομικές και πολιτικές πιέσεις: Οι κυβερνήσεις έχουν θεσπίσει νομικά πλαίσια που ελέγχουν αλλά και, σε ορισμένες περιπτώσεις, περιορίζουν τις δραστηριότητες ΟΚΠ. Ορισμένοι νόμοι επιβάλλουν υπερβολικά γραφειοκρατικά εμπόδια ή στοχεύουν επιλεκτικά τις ΜΚΟ που εργάζονται σε συγκεκριμένους τομείς, όπως η μετανάστευση, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η κοινωνική δικαιοσύνη.

Οικονομικοί περιορισμοί: Η περιορισμένη πρόσβαση στην κρατική χρηματοδότηση, οι περιοριστικές τραπεζικές πολιτικές και το αυξανόμενο διοικητικό κόστος αποτελούν επίμονα ζητήματα, ιδίως για τις grassroots οργανώσεις που δεν έχουν θεσμική υποστήριξη.

Πολωμένες δημόσιες αντιλήψεις & λόγος των μέσων ενημέρωσης: Ενώ οι ΟΚΠ διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στη δημοκρατική συμμετοχή, η εμπιστοσύνη του κοινού συχνά κλονίζεται από την παραπληροφόρηση, την πολιτική χειραγώγηση και τις αφηγήσεις των μέσων ενημέρωσης που αμφισβητούν τη νομιμότητά τους ή τις παρουσιάζουν ως φορείς που επηρεάζονται από το εξωτερικό.

Ψηφιακές και φυσικές απειλές: Οι ακτιβιστές/ριες και οι ΟΚΠ αντιμετωπίζουν ολοένα και περισσότερο εκστρατείες ψηφιακής δυσφήμισης, κυβερνοεπιθέσεις, ακόμη και φυσικό εκφοβισμό σε ορισμένες περιπτώσεις, μειώνοντας την επιχειρησιακή τους ασφάλεια και αποτελεσματικότητα.

Σύγκριση των προκλήσεων

	Βουλγαρία	Κύπρος	Ελλάδα	Ιταλία
Νομικοί Περιορισμοί	Περιοριστικοί νόμοι για ΛΟΑΤΚΙ+ ακτιβιστές/ριες- εισηγήσεις να θεωρηθούν οι ΟΚΠ ως «ξένοι πράκτορες»	Πολύπλοκη νομοθεσία, απειλές διαγραφής	Περιοριστική νομοθεσία για τις ΟΚΠ που εργάζονται με μετανάστες/ριες	Νομικοί Περιορισμοί
Διοικητικά Εμπόδια	Αυστηρότεροι κανόνες χρηματοοικονομικής πληροφόρησης (μέτρα της ΕΕ για την καταπολέμηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες)	Αυστηροί κανόνες υποβολής οικονομικών εκθέσεων και λειτουργικά πρότυπα-χρονοβόρες διαδικασίες έγκρισης, έλλειψη σαφών κατευθυντήριων γραμμών	Διαδικασίες αδιαφανούς εγγραφής και γραφειοκρατικές επιβαρύνσεις για τις ΟΚΠ	Μακροχρόνιες διαδικασίες, υπερβολικοί διοικητικοί έλεγχοι
Περιορισμοί Χρηματοδότησης	Περιορισμένη κρατική χρηματοδότηση, υπερβολική εξάρτηση από διεθνείς χρηματοδότες και χρηματοδότηση από την ΕΕ	ΜΚΟ που ταξινομούνται ως «υψηλού κινδύνου» από τις τράπεζες, καθυστερήσεις στη χρηματοδότηση-πολύπλοκες διαδικασίες για τη λήψη χρηματοδότησης	Οικονομική αστάθεια- έλλειψη διαφάνειας στις αποφάσεις χρηματοδότησης	Περιορισμένη δημόσια χρηματοδότηση, ιδίως για τις ΟΚΠ που ασχολούνται με μεταναστευτικά και περιβαλλοντικά ζητήματα
Δυσφημιστικές Εκστρατείες	Συχνή στοχοποίηση των ΟΚΠ από μέσα ενημέρωσης που υποστηρίζουν το Κρεμλίνο και ακροδεξιές ομάδες- χαρακτηρισμός των ΟΚΠ ως «ξένων πρακτόρων»	Οι ΟΚΠ συχνά ενοχοποιούνται ως διεφθαρμένες, με χρηματοδότηση από το εξωτερικό ή με πολιτικά κίνητρα	Αρνητική απεικόνιση των ΟΚΠ που εργάζονται με μετανάστες/ριες	Οι ΟΚΠ (ιδίως στους τομείς της μετανάστευσης και του περιβάλλοντος) συχνά ενοχοποιούνται ως υπονομευτές της εθνικής κυριαρχίας
Ψηφιακή Παρενόχληση	Διαδικτυακή παρενόχληση, παραπληροφόρηση, SLAPPS (ιδίως, κατά περιβαλλοντικών ΟΚΠ), ηλεκτρονικές επιθέσεις	Διαδικτυακή παρενόχληση, καταστολή του περιεχομένου που σχετίζεται με τις ΟΚΠ, SLAPPS, περιορισμοί στην ελευθερία των μέσων ενημέρωσης	Διαδικτυακή παρενόχληση, παραπληροφόρηση, SLAPPS, περιορισμοί στην ελευθερία των μέσων ενημέρωσης	Διαδικτυακή παρενόχληση, παραπληροφόρηση και περιορισμοί στην ελευθερία των μέσων ενημέρωσης, διαδικτυακές επιθέσεις
Δημόσια (δυσ)πίστη(α)	Το 47% θεωρεί τις ΟΚΠ αξιόπιστες οντότητες, αλλά ο σκεπτικισμός παραμένει υψηλός	Το 59% των Τουρκοκυπρίων έχει θετική άποψη για τις ΟΚΠ, αλλά ο σκεπτικισμός παραμένει	Το 68,7% των Ελλήνων έχει θετική αξιολόγηση των ΟΚΠ, αλλά η ευαισθητοποίηση για το έργο τους παραμένει χαμηλή	Το 50% των Ιταλών θεωρούν τις ΟΚΠ αξιόπιστες, αλλά οι ΟΚΠ με επίκεντρο τη μετανάστευση και οι περιβαλλοντικές ΟΚΠ αντιμετωπίζουν εχθρότητα
Φυσικές Απειλές	Σποραδικές φυσικές επιθέσεις σε ακτιβιστές/ριες (ιδίως, ΛΟΑΤΚΙ+) από ακροδεξιές ομάδες	Λίγες αναφορές για φυσικές απειλές, αλλά περισσότερο εχθρικό περιβάλλον	Απειλές και επιθέσεις κατά ακτιβιστών/ριων (ιδίως όσων εργάζονται σε θέματα μετανάστευσης) από ακροδεξιές ομάδες	Αναφορές για σωματικές απειλές, ρατσιστικές προσβολές και μισογυνιστικές επιθέσεις

Βουλγαρία

Ο πολιτικός χώρος της Βουλγαρίας συρρικνώνεται. Παρά την εξέλιξη της από το 1989, ιδίως μετά την ένταξη στην ΕΕ το 2007, με πάνω από 26.000 εγγεγραμμένες ΜΚΟ, μόνο περίπου 9.000 είναι ενεργές. Επιπλέον, η συμμετοχή παραμένει χαμηλή, καθώς μόνο το 25% του πληθυσμού συμμετέχει σε ΜΚΟ.

Η πολιτική αστάθεια της Βουλγαρίας έχει αποδυναμώσει περαιτέρω τα βασικά θεσμικά όργανα που είναι υπεύθυνα για την τήρηση του κράτους δικαίου και έχει μειώσει τη θεσμική υποστήριξη προς την κοινωνία των πολιτών.

Ο πολιτικός χώρος στη Βουλγαρία χαρακτηρίζεται περαιτέρω από περιφερειακές ανισότητες, με τις περισσότερες ΜΚΟ να συγκεντρώνονται στη Σόφια και τις αγροτικές περιοχές να στερούνται θεσμικής υποστήριξης. Ταυτόχρονα, τα τελευταία χρόνια έχουν ενταθεί οι εκστρατείες παραπληροφόρησης, η κοινωνική πόλωση και η περιοριστική νομοθεσία.

Απαιτούμενα Βήματα

Καθιέρωση μιας δομημένης αναθεώρησης των δεδομένων και της τομεακής ανάλυσης των ΟΚΠ:

Η βουλγαρική κυβέρνηση θα πρέπει να συστήσει ένα ειδικό θεσμικό όργανο ελέγχου, υπεύθυνο για την περιοδική εξέταση, αξιολόγηση και υποβολή εκθέσεων σχετικά με την κατάσταση του τομέα.

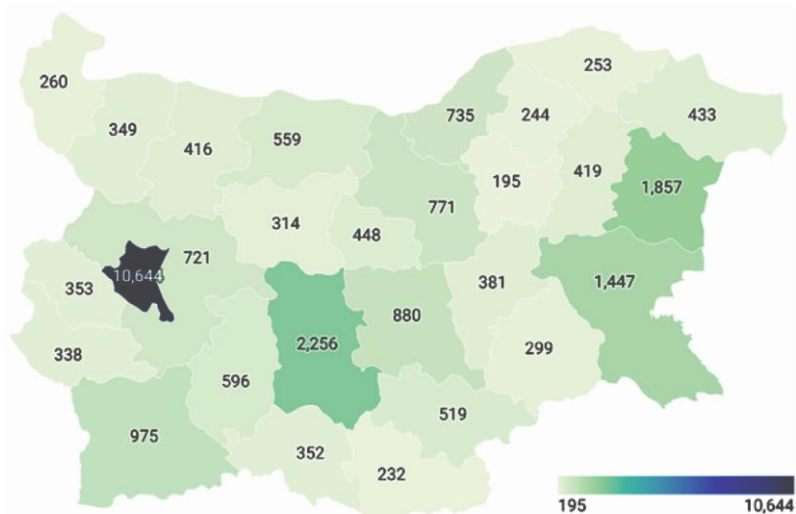
Ανάπτυξη εθνικού μηχανισμού έγκαιρης προειδοποίησης και παρακολούθησης για τις απειλές της κοινωνίας των πολιτών:

Το EWM θα πρέπει να περιλαμβάνει μοντέλα αξιολόγησης κινδύνων, σχέδιο δράσης για ταχεία παρέμβαση και να χρησιμεύει για την παροχή της απαραίτητης επίγνωσης της κατάστασης ώστε να παρέχονται πληροφορίες για νέες πολιτικές που ενδυναμώνουν τον χώρο των πολιτών.

Αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης και ενίσχυση της δημόσιας εμπιστοσύνης στην κοινωνία των πολιτών:

Η έναρξη εκστρατειών ευαισθητοποίησης του κοινού για την ανάδειξη του θετικού αντίκτυπου των ΟΚΠ θα βοηθούσε στην εξάλειψη των παραπλανητικών αφηγήσεων και στην προώθηση της συμμετοχής των πολιτών.

Εξαιρετικά υψηλή συγκέντρωση ΟΚΠ/ΜΚΟ στην πρωτεύουσα και τις μητροπολιτικές περιοχές της Βουλγαρίας.

Νομικό & Πολιτικό Περιβάλλον

Ρυθμιστικό πλαίσιο: Βασικά νομικά έγγραφα, όπως ο νόμος περί μη κερδοσκοπικών νομικών προσώπων, παρέχουν θεμελιώδεις μηχανισμούς για τη δημόσια δέσμευση και συμμετοχή των ΟΚΠ. Ωστόσο, αυτά συχνά δεν αξιοποιούνται επαρκώς ή οφείλονται σε πολιτική αστάθεια, διοικητική αναποτελεσματικότητα και έλλειψη συστημικής εφαρμογής.

Περιοριστική νομοθεσία: Η άνοδος των ακροδεξιών κομμάτων έχει οδηγήσει σε νομοθετικές απειλές, συμπεριλαμβανομένου ενός νόμου για την εγγραφή ξένων φορέων, ο οποίος επιδιώκει να χαρακτηρίσει τις ΜΚΟ που χρηματοδοτούνται από το εξωτερικό ως «πράκτορες». Οι νόμοι που περιορίζουν την εκπροσώπηση των ΛΟΑΤΚΙ+ στην εκπαίδευση (2024 «νόμος για την προπαγάνδα κατά των ΛΟΑΤΚΙ+») έχουν οδηγήσει σε έξαρση της εχθρότητας προς τις οργανώσεις για τα δικαιώματα των φύλων.

Οικονομικά εμπόδια: Η οικονομική βιωσιμότητα των ΜΚΟ μειώνεται από το 2014. Το 59% των ΜΚΟ αναφέρουν ότι η έλλειψη χρηματοδότησης αποτελεί τη μεγαλύτερη πρόκληση. Οι ΜΚΟ βασίζονται σε μεγάλο βαθμό σε διεθνείς χορηγίες, γεγονός που τις καθιστά στόχους πολιτικών επιθέσεων. Η περιορισμένη κρατική χρηματοδότηση και τα διοικητικά εμπόδια εμποδίζουν την οικονομική βιωσιμότητα.

Έλλειψη συστηματικής παρακολούθησης: Δεν υπάρχει σαφής εντολή εντός οποιουδήποτε θεσμικού οργάνου για την παρακολούθηση των δραστηριοτήτων και των προκλήσεων των ΜΚΟ, γεγονός που επιτείνει την ευπάθειά τους. Το Συμβούλιο για την Ανάπτυξη της Κοινωνίας των Πολιτών συστάθηκε για την υποστήριξη και την παρακολούθηση των δραστηριοτήτων των ΟΚΠ, αλλά παραμένει αναποτελεσματικό.

Κοινωνικές στάσεις & ο αντίκτυπός τους στον χώρο των πολιτών

Χαμηλή εμπιστοσύνη του κοινού στις ΟΚΠ: Το 40% των Βουλγάρων εκφράζει εμπιστοσύνη στις ΟΚΠ και το 47% έχει θετική άποψη για το έργο τους. Η παραπληροφόρηση και η πολιτική ρητορική συμβάλλουν στην καχυποψία του κοινού, ιδίως όσον αφορά τις οργανώσεις που χρηματοδοτούνται από το εξωτερικό. Στις αγροτικές περιοχές, οι ΟΚΠ αντιμετωπίζονται συχνά με μεγαλύτερη δυσπιστία και θεωρούνται ως οντότητες που καθοδηγούνται από την ελίτ και είναι αποσυνδεδεμένες από τις τοπικές ανάγκες. Κατά συνέπεια, η Βουλγαρία κατατάσσεται μεταξύ των χαμηλότερων στην Ευρώπη όσον αφορά την εμπιστοσύνη του κοινού στους κυβερνητικούς θεσμούς.

Ακροδεξιά κινητοποίηση: Η άνοδος των εθνικιστικών, ευρωσκεπτικιστικών και φιλοκρεμλινικών κομμάτων οδήγησε σε μια πιο επιθετική στάση απέναντι στις ΟΚΠ. Οι νεοεμφανιζόμενες συντηρητικές και ακροδεξιές οργανώσεις έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην κινητοποίηση της δυσπιστίας κατά των ΜΚΟ, που εργάζονται για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Παραπληροφόρηση και προπαγάνδα κατά των ΜΚΟ: Η Βουλγαρία κατατάσσεται στην 59η θέση στον Παγκόσμιο Δείκτη Ελευθερίας του Τύπου του 2024, υποδεικνύοντας συνεχείς προκλήσεις για την ελευθερία του Τύπου. Οι ρωσικές υβριδικές τακτικές επιρροής έχουν ενταθεί μετά τον πόλεμο στην Ουκρανία, στοχεύοντας φορείς της κοινωνίας των πολιτών με εκστρατείες παραπληροφόρησης. Οι ακροδεξιές αφηγήσεις των μέσων ενημέρωσης και οι εθνικιστικοί πολιτικοί παράγοντες συχνά ενοχοποιούν τις ΜΚΟ που υπερασπίζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και τα δικαιώματα των μειονοτήτων ως εξωτερικούς πράκτορες της δυτικής επιρροής, αποσταθεροποιητές ή ιδεολογικές απειλές που υπονομεύουν την εθνική ταυτότητα.

Οι νομοθετικές προσπάθειες να χαρακτηριστούν οι ΜΚΟ ως «ξένοι πράκτορες» (κατά το πρότυπο των ρωσικών και συγγερικών νόμων) έχουν συμβάλει στην καχυποψία του κοινού.

Εκστρατείες Δυσφήμισης & Διαδικτυακές Απειλές

Κλιμάκωση των εκστρατειών συκοφάντησης και των φυσικών επιθέσεων: Τα τελευταία τέσσερα χρόνια, οι ΟΚΠ γίνονται όλο και περισσότερο στόχος οργανωμένων εκστρατειών συκοφάντησης και βίαιες επιθέσεις, συχνά ενορχηστρωμένες από ακροδεξιές ομάδες. Οι οργανώσεις που υπερασπίζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη δημοκρατία και την προστασία των μειονοτήτων είναι ιδιαίτερα ευάλωτες στη δημόσια διαπόμπευση.

Εκφοβισμός και επιθετικότητα στο διαδίκτυο: Ένας αυξανόμενος αριθμός ΜΚΟ ισχυρίζεται ότι έχει

πέσει θύμα απόπειρας ηλεκτρονικής εξαπάτησης (phishing), παραβίασης δεδομένων και ψηφιακής παρακολούθησης.

Στρατηγικές μηνύσεις κατά της δημόσιας συμμετοχής (SLAPPs): Το 2023, κατατέθηκε ένας αριθμός ρεκόρ αγωγών εναντίον ερευνητών δημοσιογράφων που αποκάλυπταν την κυβερνητική διαφθορά. Τα δικαστήρια συχνά αργούν να απορρίψουν τις υποθέσεις SLAPP, επιτρέποντας παρατεταμένες νομικές μάχες που εξαντλούν τους οικονομικούς πόρους των ΟΚΠ.

Κύπρος

Ο πολιτικός χώρος στην Κύπρο περιορίζεται όλο και περισσότερο, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια. Μια σημαντική μετατόπιση ήταν η μετάβαση από τις οργανωμένες ΟΚΠ σε περισσότερες άτυπες ομάδες ή άτομα, ιδίως σε περιοχές όπου οι οργανωμένες οντότητες είναι σπάνιες. Η τάση αυτή αντανακλά τόσο τη συρρίκνωση του λειτουργικού χώρου για τις ΟΚΠ όσο και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν κατά την εγγραφή και τη βιωσιμότητά τους.

Οι κυβερνητικές πολιτικές ευνοούν τις μεγάλες οργανώσεις, συχνά σε βάρος των μικρότερων ή των grassroots πρωτοβουλιών. Ταυτόχρονα, υπάρχει έντονο ενδιαφέρον για δικοινοτικές προσπάθειες, ιδίως μεταξύ της νεολαίας και των νεότερων ακτιβιστών/ριων, που αντιλαμβάνονται την κοινωνία των πολιτών ως μια πιθανή οδό για την αντιμετώπιση κοινών ανησυχιών των διαφόρων κοινοτήτων.

Ο χώρος των πολιτών στην Κύπρο χαρακτηρίζεται περαιτέρω από γεωγραφικές ανισότητες. Ενώ ορισμένες περιοχές, όπως η πρωτεύουσα Λευκωσία, παραμένουν κόμβοι δραστηριότητας της κοινωνίας των πολιτών, οι αγροτικές και περιφερειακές περιοχές αντιμετωπίζουν σημαντικούς περιορισμούς.

Απαιτούμενα Βήματα

Καθιέρωση τυποποιημένων κατευθυντήριων γραμμών και διαδικασιών για εγγραφή ΟΚΠ:

Η κυπριακή κυβέρνηση θα πρέπει να θεσπίσει σαφείς διαδικασίες για την εγγραφή και τη λειτουργία των ΟΚΠ, διασφαλίζοντας ότι τα περιφερειακά γραφεία εφαρμόζουν τους κανονισμούς με συνέπεια μέσω ενός ειδικού εγχειριδίου.

Διαφοροποίηση των ΟΚΠ στις τραπεζικές συναλλαγές και βελτίωση της οικονομικής στήριξης:

Εισαγωγή ξεχωριστής ταξινόμησης για τις ΟΚΠ στους τραπεζικούς κανονισμούς, διασφάλιση διαφανούς επικοινωνίας από τις τράπεζες και απλοποίηση των διαδικασιών κρατικής χρηματοδότησης και άντλησης κονδυλίων.

Θεσμοθέτηση της συμμετοχής των ΟΚΠ και της ευαισθητοποίησης του κοινού:

Ανάθεση της συμμετοχής των ΟΚΠ στη χάραξη πολιτικής, έναρξη εκστρατειών ευαισθητοποίησης σχετικά με την κοινωνική συμβολή των ΟΚΠ και εκπαίδευση των κυβερνητικών φορέων σχετικά με το ρόλο και τον αντίκτυπό τους.

Οι κυβερνητικές πολιτικές ευνοούν τους μεγάλους οργανισμούς, συχνά εις βάρος των μικρότερων ή των grassroots πρωτοβουλιών.

Νομικό & Πολιτικό Περιβάλλον

Νομικές πιέσεις: Το νομικό πλαίσιο για τις ΟΚΠ στην Κύπρο παραμένει ιδιαίτερα ρυθμισμένο και γραφειοκρατικό. Ο νόμος του 2017 για τα σωματεία εισήγαγε δύο νέες νομικές δομές, αλλά επέβαλε αυστηρότερους κανόνες συμμόρφωσης. Η τροποποίηση του νόμου περί συντεχνιών το 2020 οδήγησε στη διαγραφή αρκετών ΟΚΠ. Η τροποποίηση αυτή επιβάλλει αυστηρές διοικητικές απαιτήσεις, συμπεριλαμβανομένης μιας σύντομης δίμηνης προθεσμίας συμμόρφωσης, η οποία οδηγεί στη διάλυση της οργάνωσης εάν δεν τηρηθεί.

Διοικητικές πιέσεις: Η κυβέρνηση έχει ψηφίσει νομοθεσία που απαιτεί από τις ΟΚΠ να διατηρούν διαφανείς λογιστικές μεθόδους και αυστηρά πρότυπα λειτουργίας, ωστόσο οι κανονισμοί αυτοί συχνά εκλαμβάνονται ως τιμωρητικοί παρά υποστηρικτικοί. Οι μικρότερες οργανώσεις αντιμετωπίζουν εμπόδια στην επίτευξη αυτών των στόχων, όπως καθυστερήσεις στις κυβερνητικές διαδικασίες ή αιτήσεις.

Προκλήσεις όσον αφορά τη χρηματοδότηση: Οι τραπεζικοί περιορισμοί κατατάσσουν τις ΟΚΠ ως οργανώσεις υψηλού κινδύνου, με αποτέλεσμα δυσκολίες στο άνοιγμα/λειτουργία λογαριασμών, απροσδόκητο πάγωμα λογαριασμών χωρίς προηγούμενη προειδοποίηση και καθυστερήσεις στην επεξεργασία οικονομικών συναλλαγών, με αντίκτυπο στη χρηματοδότηση. Η κυβερνητική εποπτεία αυξάνεται, απαιτώντας αυστηρή οικονομική διαφάνεια και λειτουργικά κριτήρια, περιορισμένη και καθυστερημένη κρατική χρηματοδότηση, υψηλό διοικητικό κόστος (π.χ. έλεγχοι) και πολύπλοκες διαδικασίες για την έγκριση της συγκέντρωσης κεφαλαίων.

Έλλειψη ξεκάθαρων μέτρων προστασίας: Δεν υπάρχουν ολοκληρωμένα νομικά μέτρα προστασίας με στόχο την προστασία των ΟΚΠ από αυθαίρετες διοικητικές παρενοχλήσεις και πολιτικές πιέσεις.

Κοινωνικές Στάσεις & ο Αντίκτυπός τους στον Χώρο των Πολιτών

Μετριασμένη έως θετική στάση του κοινού απέναντι στις ΟΚΠ: Το 59% των Κυπρίων έχει θετική άποψη για τις ΟΚΠ και το 52% πιστεύει ότι έχουν θετικό αντίκτυπο στην κοινωνία. Οι ΟΚΠ συνδέονται κυρίως με τη φιλανθρωπία, τον εθελοντισμό και τη δημοκρατία και η εκπαίδευση, η υγεία και οι κοινωνικές υπηρεσίες θεωρούνται οι πιο επιτυχημένοι τομείς τους. Ορισμένες ΟΚΠ που βασίζονται στην υπεράσπιση (π.χ. οργανώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ+ και οργανώσεις με επίκεντρο τη μετανάστευση) αντιμετωπίζουν αυξημένο έλεγχο και σκεπτικισμό και αντιτίθενται ενεργά από συντηρητικές και εθνικιστικές ομάδες.

Ο δημόσιος διάλογος είναι εξαιρετικά διασπασμένος: Η απεικόνιση από τα μέσα ενημέρωσης συχνά επικεντρώνεται σε αρνητικές ιστορίες, παρουσιάζοντας τις ΟΚΠ ως αναποτελεσματικές, διεφθαρμένες ή χρηματοδοτούμενες από εξωτερικούς φορείς. Ο σκεπτικισμός εξακολουθεί να υφίσταται σχετικά με το κατά πόσον οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών εξυπηρετούν τα δημόσια συμφέροντα ή λειτουργούν ως προεκτάσεις της ξένης επιρροής. Οι ΟΚΠ συχνά περιγράφονται ως πολιτικά υποκινούμενες ή ως ανταγωνιστές για δημόσια χρηματοδότηση, περιορίζοντας την ικανότητά τους να εμπλέκουν αποτελεσματικά τις κοινότητες.

Εκστρατείες Δυσφήμισης & Διαδικτυακές Απειλές

Ανησυχητικό διαδικτυακό περιβάλλον: Οι εκστρατείες παραπληροφόρησης στοχεύουν τις ΟΚΠ, υπονομεύοντας το έργο τους και υπονομεύοντας τη νομιμότητά τους. Οι αλγόριθμοι των μέσων κοινωνικής δικτύωσης συχνά καταστέλλουν το περιεχόμενο που σχετίζεται με τις ΟΚΠ, περιορίζοντας την προβολή και τη δέσμευση. Οι ακτιβιστές/ριες που εργάζονται σε θέματα μετανάστευσης, δικαιωμάτων LGBTQ+ και διαφάνειας αντιμετωπίζουν παρενοχλήσεις και διαδικτυακό bullying.

Στρατηγικές μηνύσεις κατά της δημόσιας συμμετοχής (SLAPPs): Μια άλλη σημαντική ανησυχία είναι η απειλή κατά της ελευθερίας του Τύπου. Αυτές οι αναθεωρήσεις ποινικοποιούν υλικό των μέσων ενημέρωσης, το οποίο παρουσιάζει κριτική, γελοιοποίηση ή διαφωνία κατά των αρχών, με ποινές έως και πέντε χρόνια φυλάκισης.

Ελλάδα

Η κοινωνία των πολιτών θεωρείται παραδοσιακά αδύναμη στην Ελλάδα, με χαμηλά επίπεδα εθελοντισμού και συμμετοχής σε οργανώσεις. Τα πολιτικά κόμματα ασκούν επιρροή στα εργατικά και φοιτητικά σωματεία, περιορίζοντας την ανεξάρτητη συμμετοχή των πολιτών. Οι πρωτοβουλίες βάσης έχουν αναπτυχθεί παρά τις διαρθρωτικές προκλήσεις, λειτουργώντας συχνά εκτός των επίσημων πλαισίων των ΜΚΟ.

Ο χώρος στον οποίο λειτουργεί η κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα παραμένει δύσκολος. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέφρασε ανησυχίες σχετικά με την κατάσταση της κοινωνίας των πολιτών στην περσινή της έκθεση για το κράτος δικαίου. Οι περιοριστικοί νόμοι, οι προκλήσεις χρηματοδότησης και οι εχθρικές δημόσιες αφηγήσεις δημιουργούν ένα δύσκολο περιβάλλον για τις ΟΚΠ.

Ενώ ο αριθμός των ΟΚΠ φαίνεται να αυξάνεται και η στάση του κοινού απέναντι τους έχει γίνει τα τελευταία χρόνια πιο θετική για τη συμβολή και τις προσπάθειές τους, ο σκεπτικισμός απέναντι σε ορισμένες ΟΚΠ παραμένει μια πρόκληση.

Τα τελευταία χρόνια συνεχίζονται επίσης οι λεκτικές και σωματικές επιθέσεις κατά των ΟΚΠ και των υπερασπιστών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδίως όσων εργάζονται για τη μετανάστευση.

Απαιτούμενα Βήματα

Ενίσχυση του διαλόγου μεταξύ των ΟΚΠ και του κράτους:

Η ελληνική κυβέρνηση θα πρέπει να δημιουργήσει επίσημους διαύλους για συνεχή διάλογο μεταξύ των ΜΚΟ, της κυβέρνησης και της κοινωνίας για τη βελτίωση της συνεργασίας και της χάραξης πολιτικής.

Απλοποίηση των γραφειοκρατικών διαδικασιών για τις ΟΚΠ:

Το Υπουργείο Εσωτερικών θα πρέπει να απλοποιήσει τις γραφειοκρατικές διαδικασίες για την εγγραφή, την υποβολή εκθέσεων και τη λειτουργία των ΟΚΠ, ώστε να μειωθεί ο διοικητικός φόρτος και να βελτιωθεί η διαφάνεια.

Ενίσχυση του αντίκτυπου των ΟΚΠ και της δημόσιας συμμετοχής:

Οι ΟΚΠ θα πρέπει να διευρύνουν τη βάση των μελών τους και να εμπλέξουν το κοινό μέσω εκστρατειών ευαισθητοποίησης, ενώ η κυβέρνηση θα πρέπει να αποσαφηνίσει τους νομικούς ορισμούς για να στηρίξει ένα χώρο πολιτών χωρίς αποκλεισμούς.

Περιοριστικοί νόμοι, προκλήσεις χρηματοδότησης, και εχθρικές δημόσιες αφηγήσεις δημιουργούν ένα δύσκολο περιβάλλον για τις ΟΚΠ.

Νομικό & Πολιτικό Περιβάλλον

Νομικές πιέσεις: Οι ΟΚΠ που ασχολούνται με τη μετανάστευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα αντιμετωπίζουν νομικά εμπόδια που περιορίζουν τις δραστηριότητές τους. Ο νόμος 4664/2020 δημιούργησε ένα μητρώο για τις ΟΚΠ που ασχολούνται με το άσυλο και τη μετανάστευση, το οποίο περιλαμβάνει στοιχεία για τα μέλη, τους υπαλλήλους και τους συνεργάτες τους. Ο νόμος 2021 περί απελάσεων και επιστροφών επιβάλλει κυρώσεις στις ΟΚΠ που διεξάγουν επιχειρήσεις έρευνας και διάσωσης στη θάλασσα χωρίς την έγκριση του Λιμενικού Σώματος Ελληνικής Ακτοφυλακής.

Διοικητικό φόρτο: Ο νόμος 4873/2021 θεσπίζει τις μορφές της οργανωμένης κοινωνίας των πολιτών, αλλά εισάγει πολύπλοκες διαδικασίες εγγραφής. Οι προκλήσεις εγγραφής και τα γραφειοκρατικά βάρη εμποδίζουν πολλές ΟΚΠ να λειτουργήσουν αποτελεσματικά. Η κρατική εποπτεία και οι πολιτικές εγγραφής κατά διακριτική ευχέρεια εμποδίζουν τις δραστηριότητες των ΟΚΠ.

Προκλήσεις στη χρηματοδότηση: Το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (ΕΣΑΑ) δεν διαθέτει κονδύλια για την κοινωνία των πολιτών. Υπάρχει επίσης έλλειψη διαφάνειας στις αποφάσεις χρηματοδότησης, με τις αρχές να αποδέχονται ή να απορρίπτουν αυθαίρετα τις αιτήσεις των ΟΚΠ.

Οι προκλήσεις χρηματοδότησης εξακολουθούν να επιδεινώνονται για τις ΟΚΠ που εργάζονται με περιθωριοποιημένες και αποκλεισμένες ομάδες. Σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα η κυβέρνηση καθυστέρησε τη συνέχιση ορισμένων προγραμμάτων εργασίας των ΟΚΠ και τις ανανεώσεις συμβάσεων και πληρωμών.

Κοινωνικές Στάσεις & ο Αντίκτυπός τους στον Χώρο των Πολιτών

Η εμπιστοσύνη του κοινού στις ΟΚΠ αυξάνεται, αλλά η ευαισθητοποίηση για το έργο τους παραμένει χαμηλή: Μόνο το 38,1% των Ελλήνων δηλώνει ότι έχει επαρκείς γνώσεις σχετικά με το έργο των κοινωφελών ιδρυμάτων. Το 68,7% είναι εξοικειωμένο με τις δραστηριότητες των ΟΚΠ και, μεταξύ αυτών, το 82,7% θεωρεί ότι έχουν θετικό αντίκτυπο στην κοινωνία.

Ο δημόσιος λόγος είναι έντονα πολιτικοποιημένος: Οι εθνικιστικές και συντηρητικές ομάδες παραμένουν εχθρικές προς τις ΟΚΠ που υπερασπίζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα και παρέχουν βοήθεια προς τους/τις πρόσφυγες/προσφύγιες.

Τα κυβερνητικά και ευθυγραμμισμένα με την κυβέρνηση μέσα ενημέρωσης συχνά ενοχοποιούν τις ΟΚΠ ως χρηματοδοτούμενες από το εξωτερικό ή ως πολιτικά υποκινούμενες. Επιμένουν ιδίως οι αρνητικές απεικονίσεις στα μέσα ενημέρωσης, ιδίως για τις ΟΚΠ που εργάζονται με μετανάστες/ριες.

Εκστρατείες Δυσφήμισης & Διαδικτυακές Απειλές

Περιβάλλον κοινωνικών μέσων δικτύωσης: Διαδικτυακές εκστρατείες παραπληροφόρησης και συκοφάντησης στοχεύουν ΟΚΠ, ακτιβιστές/ριες και δημοσιογράφους. Η κυβερνητική επιτήρηση των δημοσιογράφων και των ΟΚΠ έχει αυξηθεί, με τα σκάνδαλα κατασκοπευτικού λογισμικού (PredatorGate) να εκθέτουν παράνομες κρατικές πρακτικές.

Στρατηγικές αγωγές κατά της συμμετοχής του κοινού (SLAPPs): Οι αγωγές χρησιμοποιούνται για τον εκφοβισμό δημοσιογράφων και υπερασπιστών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η δίκη των εργαζομένων σε ανθρωπιστικές οργανώσεις στη Λέσβο το 2022 αναδεικνύει την ποινικοποίηση των προσπαθειών αλληλεγγύης.

Ιταλία

Αν και ιστορικά προστατεύεται από ισχυρές συνταγματικές αρχές και διεθνείς δεσμεύσεις, ο πολιτικός χώρος της Ιταλίας αντιμετωπίζει αυξανόμενες προκλήσεις που απειλούν την ικανότητα των ΟΚΠ να λειτουργούν ελεύθερα.

Τα πρόσφατα νομοθετικά μέτρα, τα γραφειοκρατικά εμπόδια και η αυξανόμενη κοινωνική πόλωση έχουν θέσει αυξανόμενους περιορισμούς στις κανονιστικές ελευθερίες. Νόμοι όπως το διάταγμα Piantedosi και το DDL Eco-Vandalì (νόμος κατά των βανδαλισμών) έχουν ποινικοποιήσει το ανθρωπιστικό έργο και τον περιβαλλοντικό ακτιβισμό, ενώ οι ψηφιακές απειλές και οι εκστρατείες παραπληροφόρησης έχουν διαβρώσει περαιτέρω την εμπιστοσύνη του κοινού στις ΟΚΠ.

Παρά τα εμπόδια αυτά, η κοινωνία των πολιτών παραμένει ανθεκτική, συνεχίζοντας να αντιμετωπίζει θεσμικά κενά, να υπερασπίζεται τα ανθρώπινα δικαιώματα και να υποστηρίζει περιθωριοποιημένες κοινότητες.

Απαιτούμενα Βήματα

Κατάργηση των περιοριστικών νόμων για τις ΟΚΠ:

Η ιταλική κυβέρνηση θα πρέπει να ανακαλέσει νόμους όπως το διάταγμα Piantedosi και το DDL Eco-Vandalì για να αποτρέψει την ποινικοποίηση της ανθρωπιστικής εργασίας και του ακτιβισμού.

Ενίσχυση της δημόσιας επικοινωνίας και της ψηφιακής δέσμευσης:

Οι ΟΚΠ θα πρέπει να χρησιμοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και την άμεση προβολή για να αντιμετωπίσουν την παραπληροφόρηση, να αυξήσουν τη διαφάνεια και να οικοδομήσουν την εμπιστοσύνη του κοινού στο έργο τους.

Δημιουργία δικτύων επίσημου διαλόγου και νομικής υποστήριξης:

Τα τοπικά θεσμικά όργανα και οι ΟΚΠ θα πρέπει να δημιουργήσουν πλατφόρμες διαλόγου για να συνδιαμορφώνουν πολιτικές και να παρέχουν νομική προστασία στους/στις ακτιβιστές/ριες που αντιμετωπίζουν δικαστική παρενόχληση.

Τα πρόσφατα νομοθετικά μέτρα, τα γραφειοκρατικά εμπόδια και η αυξανόμενη κοινωνική πόλωση έχουν θέσει αυξανόμενους περιορισμούς στις ρυθμιστικές ελευθερίες.

Νομικό & Πολιτικό Περιβάλλον

Συνταγματική προστασία: Το Σύνταγμα του 1948 εγγυάται τις πολιτικές ελευθερίες, τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου. Οι ειρηνικές συγκεντρώσεις προστατεύονται, αλλά τα γραφειοκρατικά εμπόδια και η επιλεκτική εφαρμογή περιορίζουν τις διαμαρτυρίες. Εξασφαλίζει τη λειτουργία των ΟΚΠ, των ομάδων υπεράσπισης και των συνδικάτων, αλλά οι ΜΚΟ εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν νομικά εμπόδια. Η ελευθερία του Τύπου προστατεύεται, αλλά οι δημοσιογράφοι αντιμετωπίζουν εκφοβισμό, SLAPPs και απειλές λογοκρισίας. Χρηματοδότηση και διοικητικά εμπόδια: Μείωση της δημόσιας χρηματοδότησης των ΟΚΠ, ιδίως εκείνων που ασχολούνται με μεταναστευτικά και περιβαλλοντικά ζητήματα. Τα φορολογικά κίνητρα ευνοούν τις μεγάλες οργανώσεις, μειώνοντας τα κινήματα βάσης. Οι γραφειοκρατικές καθυστερήσεις εμποδίζουν την εγγραφή και την πρόσβαση στη χρηματοδότηση, ιδίως για τις μικρές ΜΚΟ.

Περιοριστικά νομοθετικά μέτρα: Το διάταγμα Piantedosi (2023) ποινικοποιεί τις επιχειρήσεις διάσωσης μεταναστών, επιβάλλοντας γραφειοκρατικά και οικονομικά βάρη στις ΜΚΟ. Ο νόμος κατά των βανδαλισμών (DDL Eco-Vandalì) αυξάνει τις ποινές για τις μη βίαιες περιβαλλοντικές διαμαρτυρίες, περιορίζοντας τον ακτιβισμό. Το Decreto Cutro περιορίζει την ανθρωπιστική προστασία των μεταναστών/ριών και επεκτείνει τις απελάσεις, μειώνοντας την ικανότητα των ΜΚΟ να βοηθήσουν. Το διάταγμα Caivano επεκτείνει την επιτήρηση και μειώνει την ηλικία ποινικής ευθύνης, αποτρέποντας τον ακτιβισμό των νέων. Ο νόμος Legge Bavaglio (νόμος για τη φίμωση) περιορίζει την ελευθερία των μέσων ενημέρωσης, τιμωρώντας τη δυσφήμιση και επιτρέποντας την κυβερνητική λογοκρισία των επικριτικών ρεπορτάζ.

Κοινωνικές Στάσεις & ο Αντίκτυπός τους στον Χώρο των Πολιτών

Μέτριες Στάσεις απέναντι στις ΟΚΠ: Από το 2024, το 50% των Ιταλών εμπιστεύεται τις ΟΚΠ, σημειώνοντας αύξηση 3% από προηγούμενα έτη. Πολλοί Ιταλοί υποστηρίζουν τις ΟΚΠ, ιδίως εκείνες που παρέχουν ανθρωπιστική βοήθεια, κοινωνικές υπηρεσίες και ανακούφιση από καταστροφές. Η πλειοψηφία των Ιταλών αναγνωρίζει τον κρίσιμο ρόλο των μη κρατικών φορέων, συμπεριλαμβανομένων των ΟΚΠ, στην καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος. Άλλοι, ιδίως στους εθνικιστικούς και συντηρητικούς κύκλους, θεωρούν ορισμένες ΜΚΟ ως φορείς με πολιτικά κίνητρα. Οι ΟΚΠ που υπερασπίζονται τα δικαιώματα των γυναικών, τα δικαιώματα των LGBTQ+ και την κοινωνική δικαιοσύνη επαινούνται ευρέως. Οι ΟΚΠ με επίκεντρο τη μετανάστευση και οι περιβαλλοντικές ΟΚΠ αντιμετωπίζουν αυξανόμενη εχθρότητα, με κατηγορίες για διατάραξη της δημόσιας τάξης.

Μεροληψία των μέσων ενημέρωσης και πολιτικός λόγος: Οι δημόσιοι ραδιοηλεκτρονικοί φορείς αντιμετωπίζουν πολιτικές παρεμβάσεις, υπονομεύοντας την ουδετερότητα του Τύπου.

Οι περιοριστικές πολιτικές ενισχύουν τη δυσπιστία. Η κυβερνητική ρητορική συχνά παρουσιάζει τις ΜΚΟ, ιδίως εκείνες που δραστηριοποιούνται στους τομείς της μετανάστευσης και του περιβάλλοντος, ως υπονομευτές της εθνικής κυριαρχίας. Αυτό δικαιολογεί περιοριστικούς νόμους, όπως το διάταγμα Piantedosi και το Decreto Cutro, που περιορίζουν τις δραστηριότητες των ΜΚΟ.

Εκστρατείες Δυσφήμισης & Διαδικτυακές Απειλές

Συντονισμένη διαδικτυακή παρενόχληση: Οι εκστρατείες συκοφάντησης χαρακτηρίζουν τις ΟΚΠ ως «απειλές» ή πολιτικά προκατειλημμένες. Ακτιβιστές/ριες και δημοσιογράφοι δέχονται απειλές θανάτου, ρατσιστικές προσβολές και μισογυνιστικές επιθέσεις. Ορισμένοι/ες ακτιβιστές/ριες αναγκάζονται να αυτολογοκρίνονται ή να αποσύρονται από την υπεράσπιση λόγω ανησυχιών για την ασφάλεια.

Επιθέσεις στον κυβερνοχώρο: ΜΚΟ που ασχολούνται με τη μετανάστευση, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την προστασία του περιβάλλοντος αντιμετωπίζουν συχνά απόπειρες phishing, hacking και επιθέσεις ransomware. Οι επιθέσεις αυτές έχουν ως στόχο να διαταράξουν τις λειτουργίες, να κλέψουν ευαίσθητα δεδομένα και να παραλύσουν οικονομικά τις οργανώσεις.

Προχωρώντας μπροστά

EMPOWER

PROTECT

**CHAMPION
DEMOCRACY!**

Ενίσχυση της επικοινωνίας και ευαισθητοποίηση του κοινού

- Εκκίνηση εκστρατειών ευαισθητοποίησης του κοινού που αναδεικνύουν τη συμβολή των ΟΚΠ στη δημοκρατική διακυβέρνηση, τις κοινωνικές υπηρεσίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα και ενσωμάτωση των φορέων της κοινωνίας των πολιτών στις εθνικές πρωτοβουλίες αγωγής του πολίτη
- Εξοπλισμός των ΟΚΠ με στρατηγικές επικοινωνίας με την παροχή κατάρτισης στα μέσα ενημέρωσης σχετικά με ψηφιακά εργαλεία συνηγορίας και μηχανισμούς αντιμετώπισης κρίσεων

Πρώθηση της συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων

- Θεσμοθέτηση δομημένου διαλόγου μέσω επίσημων μηχανισμών διαβούλευσης που επιτρέπουν τη συμμετοχή των ΟΚΠ στη χάραξη πολιτικής
- Επένδυση στη συμμετοχή των νέων μέσω προγραμμάτων εκπαίδευσης πολιτών, δικτύων εθελοντών και κατάρτισης που θα μπορούσαν να καλλιεργήσουν την επόμενη γενιά ηγετών της κοινωνίας των πολιτών

Ενίσχυση της νομικής προστασίας

- Ενίσχυση των νομικών πλαισίων για τη διασφάλιση της ελεύθερης και ασφαλούς λειτουργίας των ΟΚΠ, συμπεριλαμβανομένης της συνεργασίας με διεθνείς οργανισμούς
- Εξορθολογισμός των διαδικασιών εγγραφής και υποβολής εκθέσεων των ΜΚΟ με την εξάλειψη των υπερβολικών απαιτήσεων τεκμηρίωσης, την ψηφιοποίηση και την εναρμόνιση των εθνικών βάσεων δεδομένων

Προχωρώντας μπροστά

Πρώθηση της οικονομικής βιωσιμότητας

- Διαφοροποίηση των πηγών χρηματοδότησης, μείωση της εξάρτησης από εξωτερικούς δωρητές μέσω της πρώθησης συμπράξεων με τοπικές επιχειρήσεις και φιλανθρωπικές οργανώσεις
- Επέκταση της πρόσβασης στη δημόσια χρηματοδότηση μέσω διαφανών μηχανισμών κατανομής
- Βελτίωση των χρηματοοικονομικών κανονισμών για την άρση των εμποδίων που κατατάσσουν τις ΟΚΠ ως «οντότητες υψηλού κινδύνου», διευκόλυνση της πρόσβασής τους σε τραπεζικές υπηρεσίες και ευκαιρίες χρηματοδότησης

Διασφάλιση κατά των απειλών στο Διαδίκτυο

- Παροχή κατάρτισης σε θέματα κυβερνοασφάλειας στις ΟΚΠ για την αντιμετώπιση των απειλών στον κυβερνοχώρο
- Αύξηση της συνεργασίας μεταξύ των ΟΚΠ και των ψηφιακών πλατφορμών για τον μετριασμό της αλγοριθμικής καταστολής του περιεχομένου που σχετίζεται με την υπεράσπιση
- Δημιουργία μηχανισμών παρακολούθησης για την παρακολούθηση και την αντιμετώπιση των αναδυόμενων απειλών κατά των ΟΚΠ, συμπεριλαμβανομένης της επιτήρησης, της παρενόχλησης και των ψηφιακών επιθέσεων

Αντιμετώπιση περιφερειακών ανισοτήτων και πρώθηση της συμμετοχικότητας

- Αύξηση της στήριξης των ΟΚΠ σε αγροτικές και περιφερειακές περιοχές
- Ενίσχυση της νομοθεσίας κατά των διακρίσεων για την προστασία των ΟΚΠ που υπερασπίζονται περιθωριοποιημένες κοινότητες
- Ενθάρρυνση της διασυνοριακής συνεργασίας για την ενίσχυση της περιφερειακής σταθερότητας, ιδίως σε κοινωνίες με έντονο κοινωνικό και εθνοτικό διαχωρισμό
- Διαδικασίες για τη μείωση των γραφειοκρατικών εμποδίων

Empower, Protect, Champion Democracy!

Με τη χρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ωστόσο, οι απόψεις και οι γνώμες που εκφράζονται είναι αποκλειστικά του/των συγγραφέα/ων και δεν αντανακλούν κατ' ανάγκη τις απόψεις και τις γνώμες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή του Ευρωπαϊκού Εκτελεστικού Οργανισμού Εκπαίδευσης και Πολιτισμού. Ούτε η Ευρωπαϊκή Ένωση ούτε η χορηγούσα αρχή μπορούν να θεωρηθούν υπεύθυνοι γι' αυτές.